

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 17.026.4:929«16»

Дойчик М. В.,

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, соціології
та релігієзнавства, Прикарпатський
національний університет ім. Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ), maksvdcc@ukr.net

Ідея гідності у філософії Томаса Гоббса

З історико-філософських позицій проаналізовано особливості розуміння гідності видатним англійським філософом Нового часу Т. Гоббсом. У дослідженні використано такі методи: діалектичний, феноменологічний, герменевтичний. Гідністю людини Т. Гоббс називає все те, що цінується у ній і є її перевагою в порівнянні з іншими. Це ті здібності, що забезпечують могутність і які можна узагальнити однією назвою – «великий розум». Гідність – це виключна ознака небагатьох, меншості, винятковість якої обумовлена природою. Гідність має релятивний, утилітарний характер і залежить від потреби в могутності людини та в її оцінці з боку інших. Бути гідним – означає мати переважаче право на щось. Більшість пересічних людей, не мають від народження особливих відмінностей, тому мають однаково непереконливі одне для одного претензії. Рівність більшої, як в розмовному, так і в фізичному відношенні стає причиною взаємної недовіри, «війни усіх проти усіх». Потреба у захисті власної гідності кристалізується у суспільному договорі. Результатом його дії є держава, що покликана змусити людей визнавати громадянську гідність одне одного, справедливість.

Ключові слова: гідність, людина, справедливість, милосердя, природне право.

Людська історія засвідчує: ідея гідності ніколи не втрачала своєї ваги. Якщо уважно придивитись до історичних подій, починаючи з тих, що описані в біблійному оповіданні про гріхопадіння людини та й далі крізь віки, можна переконатись: ця ідея фактично постає інваріантним змістом історії – історії життя як окремих людей, так і цілих спільнот.

Саме ця ідея займає одне з центральних місць у теорії природного права видатного англійського філософа Т. Гоббса (1588–1679). Вона знайшла своє висвітлення переважно у таких його відомих працях: «Про людину» та «Левіафан».

Жив Т. Гоббс у доволі непростий, можна сказати, буремний час в історії Англії: релігійне протистояння, революція, громадянські війни, реставрація, реакція. Філософ був доволі відомим не тільки в наукових, а й у вищих владних і клерикальних колах, що в умовах мінливої політичної кон'юнктури, окрім переваг, завдавало йому й чимало клопоту. Траплялося, що через свої ідеї, принципи та переконання, окреслену наукову позицію, він неодноразово зазнавав образ і збитків, як моральних, так і матеріальних. Тому для Т. Гоббса слова про гідність ніколи не були порожнім звуком. Це підтверджується і прижиттєвим проханням філософа до своїх друзів та учнів про епітафію з таким скромним змістом: «He was a virtuous man, and for his reputation for learning he was well known at home and abroad» («Гідний чоловік, широко відомий завдяки своїй вченості як на батьківщині, так і на чужині») [8, с. 15].

Хід розгляду визначеної в статті проблеми обумовлений як особливостями дослідницького стилю самого автора, так і теоретико-методологічними напрацюваннями зарубіжних і вітчизняних вчених. Зокрема, деяких її аспектів торкалися у своїх працях сучасні українські дослідники О. Гришук [3], О. Дзьобань [4], Т. Подковенко [5], Х. Хвойницька [6], Ю. Ходаніч [7], що дозволяє зробити припущення про неабиякий евристичний потенціал саме історико-філософського погляду на ідею гідності у світлі теорії природного права.

Для початку, необхідно зацентрувати, що гідністю людини новочасний філософ Т. Гоббс називає все те, що цінується у ній, що є її перевагою, що виявляється в ній, перш за все, в порівнянні з іншими. Він стверджує, що якби всі були однаковими, і якості людей нічим не відрізнялися, то й нічого, й ніколи серед них не цінувалося б [1, с. 25].

У душі раціоцентризму свого часу Т. Гоббс веде мову про те, що найбільш виразно гідність людини окреслюють саме ті здібності, які можна узагальнити однією назвою – «великий розум». Це, насамперед, інтелектуальні чесноти, розумові здібності, «які усі інші хвалять, цінують і якими дуже прагнуть оволодіти» [1, с. 25].

Як зауважує філософ, про таких людей, які здатні помічати зв'язок, відношення, взаємодію, «рідкісну схожість речей, непомітну для більшості», кажуть, що «вони володіють великим розумом, під яким саме у цьому випадку мається на увазі велика фантазія». Про тих, хто помічає і розпізнає «несхожість і розбіжності речей у ситуації, коли такі розбіжності помітити нелегко», кажуть, що «вони володіють великою здатністю судження, а в ділових розмовах і питаннях цю якість називають розсудливістю» [1, с. 26]. Усі люди є різними, мають різні нахили, пристрасті, які обумовлюють і відмінність у їхніх зацікавленнях та вподобаннях, у поглядах на світ.

Здатності фантазії та судження прикрашають людину, ставлять її в центр уваги інших. Схильність до фантазії сприяє поетичній творчості, винахідництву, опануванню мистецтва красномовства і «більш властива молодим людям». Розсудливість допомагає розв'язанню проблем, суперечок, сприяє вдалому філософуванню і є віддзеркаленням життєвого досвіду, який найчастіше виявляється з віком [2, с. 252–253]. І з цим важко не погодитись. Проте, розглядаючи співвідношення цих розумових здатностей, Т. Гоббс зауважує, що якщо судження без фантазії ще можна розглядати як розум, то фантазію без судження розумом назвати важко. На його думку, фантазія, яка не супроводжується здатністю судження, без системності, цілеспрямованості та постійності стає подібною до марення божевільного [1, с. 26].

Навіть у фантазії повинна бути міра: як її бідність, так і її надмірність ведуть до нерозумності, невдача та

дурниць [2, с. 253]. «Великий розум» неможливий без поміркованості, без уміння ставити перед собою чіткі цілі, осмислювати усі вірогідні сценарії їх реалізації, помічати причинно–наслідкові зв'язки. Людина у своїй здатності прогнозувати, передбачати перебіг подій у майбутньому виявляє значну перевагу над усіма іншими живими істотами. Проте, визнає філософ, існує й інша, темна сторона цієї здатності, яка може зробити людину «більш хижим і жорстоким звіром, ніж вовки, ведмеді, змії, які виявляють хижість лише в моменти голоду або небезпеки» [2, с. 234].

За переконанням Т. Гоббса, розум, як важлива передумова гідності людини, може бути як природним, так і благонабутим. Тут доречно уточнити, що під «природним розумом» філософ має на увазі не те, що людина отримує від народження у перший час життя: «від народження людина має лише відчуття, які не можна вважати чеснотами, зважаючи на те, як мало тоді люди відрізняються між собою та від тварин» [1, с. 25]. Природний – це тільки той розум, який розкриває свій потенціал лише з практичним застосуванням, з досвідом, «без методу, культури та освіти». Цей природний розум виявляється, головню, у двох речах: «швидкості уяви (швидкому порухові однієї думки за іншою) та в невпинній спрямованості до певної обраної мети» [1, с. 25]. І тут, очевидно, мова йде про особливості темпераменту та характеру людини, які можуть або посилювати, або послаблювати її моральний образ як у власних очах, так і в очах оточуючих.

Якщо виходити з платонівського розуміння блага як усього того, що робить людину та суспільство гідними, кращими, стає зрозумілим виокремлення Т. Гоббсом так званого «благонабутого розуму»: це набутий шляхом навчання та застосування наукового методу розум, основою якого є правильне використання мови [1, с. 27]. За допомогою мови люди можуть сформулювати собі загальні правила та облаштувати згідно з ними своє життя. Завдяки їй вони стають сильнішими [2, с. 240]. Завдяки мові, вивченню гуманітарних наук, опануванню мистецтва та впливаючи з їх допомогою на матеріальний світ, людина розкриває і розвиває свій духовний, творчий потенціал, виявляє все нові, й нові можливості прикрасити та зробити радісним як своє життя, так і принести велику користь усьому суспільству [2, с. 243]. Але все «благонабуте» має соціально обумовлений характер. Натомість основну увагу Т. Гоббс зосереджує саме на природних виявах людського розуму, які виявляють її несхожість, унікальність, і, власне, цінність, але в той же час і визнає, що вони не завжди бувають відповідними як ідеї блага, так і самій ідеї гідності.

Серед негідних та неприйнятних рис розуму Т. Гоббс називає хитрість, легковажність, зарозумілість та зловживання словами. Ці риси розуму позбавляють його носія поваги та позитивного сприйняття в суспільстві. До прикладу, під хитрістю філософ розуміє використання несправедливих та нечесних засобів, які нав'язуються людям, зазвичай, страхом або використанням їх прагнення задовольнити свої потреби. Хитрість – це завжди «збочена мудрість», яка до того ж є ознакою слабкодухості, оскільки «велич душі виявляється в презирстві до несправедливих чи безчесних засобів» [1, с. 27].

Відповідною новочасному буржуазному духу є гоббсівська прагматична логіка міркувань про негідність

легковажності, пасивності та лінощів. Філософ переконаний, якщо людина не має великої пристрасті або прагнення до таких речей як влада, багатство, знання чи почесті, чи є байдужою до них, то навіть якби вона й була би доброю та нездатною кого–небудь образити, однак усе одно вона цим тільки би підтверджувала, що не володіє ані великою фантазією, ані великою здатністю судження. Для Т. Гоббса, «слабкість пристрастей є ознакою тупості, в той час як мати пристрасті, байдужі до всяких речей є ознакою розсіяності та легковажності» [1, с. 27–28].

Якщо зосередити увагу на низькому в людині й розглядати її суто в такій негативній системі координат, протилежним полюсом легковажності, розсіяності та інертності, за Т. Гоббсом, буде інша негативна риса в негідному «розумному» бутті людини, яку позначають словами «марнославство», «зверхність», «зарозумілість». Усі ці вади, породжені «первородним гріхом», разом ілюструють гординю, крайність та тенденційність внутрішньої, суб'єктивної сторони почуття власної гідності. Щодо цієї крайності, філософ застерігає: вона робить людину схильною до гніву, а іноді доводить і до шаленства: «Занадто висока думка людини про себе, про своє божественне натхнення, про свою мудрість, вченість, красу може стати навіженістю, а в поєднанні з заздрістю – осаженінням» [1, с. 28].

Слід визнати, що від природи людина прагне переваги над іншими, і коли вона здійснює чи промовляє щось, з її погляду, видатне та неперевершене – це природно викликає в неї радість і усмішку. Ці ж переживання можуть раптово її охопити також при усвідомленні власної моральної переваги над негідністю слів і вчинків інших, чужих для неї людей. Як зауважує Т. Гоббс, чужа негідність та недоліки особливо чітко окреслюють для людини її власний позитивний образ [2, с. 250]. Страждання, що відчувається з причини успіхів іншого і пов'язане з цим наступне бажання позбавити його переваг, є почуттям суперництва. А прагнення, пов'язане з бажанням позбавити успішного суперника його переваг, Т. Гоббс називає заздрістю [2, с. 252]. Ці негативні прояви в духовно–моральному бутті людини безпосередньо обумовлені неадекватною оцінкою нею самої себе, свого місця в світі.

Надмірна самооцінка є суттєвою перешкодою для розуму. Як і надмірна невпевненість у собі, вона веде до духовної пригніченості. Перше почуття спонукає любити численне товариство, останнє – самотність. Натомість тільки правильна самооцінка є «належним станом розуму». Той, хто правильно оцінює себе, на думку Т. Гоббса, володіє і сміливістю, необхідною для здійснення подальших самостійних кроків у своєму життєвому поступі [2, с. 251].

На схильності (характер) людини та її самооцінку в значній мірі також впливають і авторитети. Авторитети – це, люди, приписами та прикладом яких людина вирішує керуватися з поваги до їх мудрості. Це вчителі, батьки або інші люди, які прославилися своєю мудрістю: «Бо усі поважають саме тих, хто прославився і вважають їх гідними для наслідування. Звідси... випливає, що батьки і вихователі з метою просвіти юнаків повинні не тільки наставляти їх істинними та добрими вченнями, але й окрім того, поводитись у їх присутності доброчесно і бути справедливими. Тому що юнацький характер легше

схилиється до поганого під впливом прикладу, ніж до доброго під впливом настанов» [2, с. 257].

Думка інших, щодо нашої цінності важлива для нас. Вона культивує в кожній людині формування такого критерію належного, як сумління. Коли людина дізнається, що її цінують – вона тішиться. Схвалення інших засвідчує людині їх високу думку щодо неї. Проте, коли вона помічає, що скоїла щось негідне або припускає, що таке сталося, зазвичай, вона буде соромитись і червоніти. Сором є незадоволенням собою, коли замість того, щоб робити належне та отримувати приємне схвалення, людина виявляє своїми необдуманими словами чи діями дещо таке, що є неприйнятним і вартим засудження. А почервоніння обличчя у цьому випадку, за Т. Гоббсом, є ознакою тої людини, що бажає бути гідною, як у своїх справах, так і в розмовах: «... тому здатність червоніти схвальна у юнаків, проте не в людей похилого віку, оскільки від людей похилого віку ми вимагаємо вже не тільки прагнення до гідного, але й знання його» [2, с. 249].

Не слід ніколи нав'язливо переконувати інших у своїх чеснотах, вважає філософ. Намагатися хвалити самого себе, щоб сформувати позитивну думку оточуючих щодо себе – марна та негідна справа, оскільки так поведуться тільки ті, хто не зустрічає схвалення з боку інших людей [2, с. 245].

Для Т. Гоббса, ще одним суттєвим недоліком в оцінках та міркуваннях людини, які можуть знецінювати її в очах оточуючих, є зловживання словами, використання запозичених в інших, завчених слів без розуміння їх справжнього змісту, або коли людина прагне ввести в оману інших безглуздістю сказаного [1, с. 30]. Зловживання словами демонструє відсутність розсудливості, а отже і розуму в мовця [1, с. 26].

Тут слід ще раз підкреслити, що для Т. Гоббса красномовність є важливою ознакою гідності людини, яка в поєднанні з красою здатна вигідно виокремити її з поміж загалу. Красномовність додає людині вагомості в очах інших завдяки її «позірній розсудливості». Зазвичай і приваблива зовнішність, краса, так само є джерелом природної симпатії з боку оточуючих, бо «краса є обіцячкою блага і приваблює любов» [1, с. 32]. Коли ж це прекрасне також спостерігається ще й у діях людини, це тоді називається чеснотою. Натомість негідна поведінка викликає в естетичному сенсі відразу в більшості, оскільки в сутності своїй не скерована на досягнення блага [2, с. 240].

Визнання взаємообумовленості та органічної єдності етичної, естетичної та гносеологічної складових феномену гідності є виразною лінією гоббсівських міркувань з приводу людини та її самовизначення в світі собі подібних.

У цьому сенсі зрозумілою постає наступна важлива складова гідності людини – могутність. За Т. Гоббсом, могутність – це те, що вона може [1, с. 31]. Могутність визначається, перш за все, володінням тими засобами та можливостями, які необхідні для «досягнення певного видимого блага у майбутньому». Вона включає дві складові: «природну» та «інструментальну»: «Природна могутність – це перевага здібностей тіла чи розуму, незвичайна фізична сила, краса, поміркованість, спритність, красномовство, щедрість, шляхетність. Інструментальними є форми могутності, набуті завдяки

вищезгаданим природним якостям або завдяки удачі (талану), які є засобами чи інструментами для набуття ще більшої могутності, як от багатство, репутація, друзі й таємне сприяння Бога, яке люди називають щасливим випадком» [1, с. 31–32]. Могутність, якщо вона значна, є благом, оскільки гарантує безпечне життя, а саме «на безпеці тримається наш душевний світ» [2, с. 241].

Будучи прихильником теорії суспільного договору, Т. Гоббс доводить, що найбільшою могутністю людини є та, яка «складається із сил більшості людей, об'єднаних згодою, і перенесена на одну особистість, яка користується всіма цими силами» або за своєю власною волею, або залежно від волі кожного. У цьому випадку, соціальна вагомість людини обумовлюється делегованою їй владою, а отже, і підлеглими цій владі, наявністю друзів, однодумців, послідовників: «Звідси й репутація могутності яка теж є могутністю, оскільки має наслідком прихильність тих, хто потребує покровительства. Так само могутністю є репутація патріота (популярність). Таким чином, будь-яка якість, яка вселяє іншим любов до певної людини або страх перед нею, чи слава про таку якість – є могутністю, бо це є засобом мати вплив на інших та їхню службу» [1, с. 32]. Фактично, гідність і репутація могутності постають у Т. Гоббса цілковито тотожними за своїм змістом поняттями: «Могутність приносить репутацію мудрості або щастя. Привітність могутньої людини завойовує любов. Чутка про те, що людина проявила розсудливість у веденні війни або в укладенні миру є також проявом могутності, бо розсудливим людям ми охочіше вручаємо владу над собою» [1, с. 32].

Якщо вже вести мову про мудрість, як важливу та унікальну ознаку гідності, то не можна не оминати чітко вираженої утилітарності у її розумінні Т. Гоббсом. Мудрість – це не просто певна корисна для людини якість, а важливий інструмент, здатний суттєво сприяти досягненню безпеки життя. Вона цінна не тільки через свою користь, але й сама по собі гідна бути метою прагнень людини, тобто є благом. Мудрість – прекрасна і особливо цінується в людях внаслідок важкості її набуття для загалу. Натомість, невігластво є злом, оскільки не тільки не несе ніякого захисту, але ще й може завадити побачити наближення неприємностей, біди [2, с. 242]. Мудрість приносить більшу славу, ніж багатство, вважає Т. Гоббс, оскільки останне, зазвичай, розглядається як ознака мудрості [2, с. 242].

У своїх міркуваннях щодо взаємозв'язку багатства, мудрості та гідності людини, філософ звертає увагу на такі важливі моменти. Якщо багатство не успадковане, а набуто власними силами, воно є благом. Це багатство приємне. І для кожної людини воно є доказом власної мудрості та працелюбності. Бути ж бідним, або й ще гірше – жебраком і не мати найнеобхіднішого, є злом, оскільки не мати необхідного, на думку Т. Гоббса – це зло. Проте, більшою ганьбою за фінансову скруту, є дурість. Якщо перше є результатом несприятливої долі, то друге – природним недоліком [2, с. 242]. Бідність може бути благом лише тоді, коли немає потреби в необхідному, оскільки в цьому випадку вона «оберігає людину від ненависті, брехні і переслідувань» [2, с. 242].

З протестантських етичних позицій Т. Гоббс твердить, що гідним є таке прагнення до багатства, що бере свій початок в душі людини не з очікування

можливостей використання самого багатства, а з потреби підвищення самооцінки, обумовленої усвідомленням, що це багатство набуто саме власними силами і завдяки власним обдаруванням [2, с. 254]. Завдяки багатству, людина розширює свої можливості в справі служіння суспільству. Реалізуючи ідею спільного блага, утверджується в думці про цінність і важливість свого буття. Щодо цього, філософ зазначає: «Думка, яку має про себе кожна людина, впливає на її схильності (характер)» [2, с. 256].

Так само прикрашає людину презирство до не надто великого багатства, оскільки це є ознакою людини, що не потребує в малому. Негідною є і любов до грошей, оскільки наявність такої «любові» характеризує людину, готову за відповідну «вдячність» йти на що завгодно. Навіть у багатих людей така любов до грошей є ознакою нестатків та дріб'язковості душі [2, с. 245].

Т. Гоббс переконаний, що багатство, за відсутності духовно-морального стрижня в людині, стійких принципів і переконань, може завдати шкоди, як їй самій, так і оточуючим. Коли «доля (фортуна)» дарує багатство, знатне походження, владу – це може навіть змінити характер людини в гірший бік: «Багатство і влада роблять таку людину більш пихатою, оскільки той, хто володіє більшою владою, вимагає, щоб йому було і більше дозволено. Такі люди більш схильні бути несправедливими до інших і менш схильні ставитись до менш впливових людей як до рівних» [2, с. 255].

Зовнішній вимір гідності людини, тобто те, якою постає людина та її цінність в очах інших людей, визначається, згідно Т. Гоббса, тим, «скільки можна дати за користування її силою», що можна від неї отримати. Тому і гідність, для філософа, не є абсолютною річчю, а має виражений релятивний, утилітарний характер і залежить від потреби в людині та в її оцінці з боку інших. Виявом цінності, якою ми наділяємо одне одного – є не що інше, як повага і зневага. Цінувати людину «високо» означає поважати її, «низько» – зневажати. Однак і високо, і низько треба розуміти відносно тієї ціни, яку людина приписує собі сама [1, с. 32].

Особливим свідченням поваги до людини, за Т. Гоббсом, є вияв довіри до неї [1, с. 33]. Бути старанним у «сприянні блага іншого», радіти щастю людини, хвалити її – «означає виявляти повагу»; захоплюватися нею, любити її – «означає цінувати». І навпаки: нехтувати людиною, висміювати, її принижувати, жаліти – є виявом неповаги. В світі людей «не цінується нічого, крім доброти, сили і щастя» [1, с. 33]. Гідність людини виявляється у її здатностях до справедливості, милосердя, а, особливо, єдності їх у акті прощення: «Вміти прощати того, хто просить про прощення, це ознака віри в себе» [2, с. 245]. А віра у себе – прикрашає, оскільки це ознака людини, що усвідомлює свої здібності [2, с. 245].

Так само, здійснити щось ризиковане у хвилину небезпеки, коли цього потребують обставини, – означає здійснити щось гідне, прекрасне, оскільки це дещо надзвичайне. Якщо ж обставини не вимагають здійснити чогось подібного, то це вже є дурістю, тобто чимось потворним. Т. Гоббс наголошує: видатні постаті, що завжди діють згідно власних духовних схильностей, за покликанням – прекрасні, оскільки діяти таким чином є ознакою вільного духу. Ті ж видатні особистості,

що діють усупереч власним духовним схильностям і покликанню – потворні, оскільки подібні дії виявляють рабсько-лякливий умонастрій людей, що змушені щось приховувати. Бо ніхто не приховує те, що є прекрасним. Ганьбити те, що є правильним, справедливим є ознакою невігластва, неосвіченості, а отже є ганебним, оскільки знання є силою (*scire est posse*) [2, с. 245].

У буденному розумінні, стверджує Т. Гоббс, гідність – це загальноприйнята цінність людини, тобто та ціна, яку їй дає держава (нагороди, посади тощо). Вміти брати на себе відповідальність, приймати своєчасні й правильні рішення в умовах загроз, труднощів чи небезпеки – «є чимось почесним». І навпаки: «нерішучість – це щось ганебне» [1, с. 33]. Чим більш «великими і важкими є діяння», тим більшою мірою вони засвідчують могутність і викликають повагу. При цьому, Т. Гоббс часом дещо цинічно зауважує, «байдуже, справедливі ці діяння чи ні, оскільки повага полягає лише в думках про могутність» [1, с. 35]. Багатство, влада, великі справи людини є приводом для того, щоб захоплюватися нею та її досягненнями. Тому бути завдяки цьому знаменитим – гідно, натомість: «невідомість – це безчестя» [1, с. 34].

І тут варто звернути увагу ще на один важливий момент. Для Т. Гоббса, бути гідним означає бути гідним чогось, тобто «мати переважаюче права перед іншими» на щось, мати придатність, відповідні особистісні якості, що дозволяють сказати про людину, що вона заслуговує чи то багатства, чи то посади, чи прихильності інших: «Насправді, найбільш гідний бути воєначальником чи суддею той, хто найбільше обдарований якостями, потрібними для цих посад; а найбільш гідний бути багатим той, хто має якості, що дозволять якнайкраще скористатися багатством» [1, с. 36].

Особливу гідність людини Т. Гоббс також вбачає ще й у тому, що людина є носієм релігійної свідомості, і що «релігія існує лише в людині», і що «цієї якості, немає в інших створіннях» [1, с. 40]. Людина, на відміну від тварин, прагне збагнути причини. Їй властиво бачити причинно-наслідкові зв'язки й порядок речей. Коли вона не може збагнути істинну природу речей, то будує стосовно них припущення, нав'язні фантазією або довіряючи авторитету інших, кого вважає мудрішим за себе. Природна причина релігії – турбота людини про своє майбутнє. Подібно до Прометея, людина, як розумна істота, намагається заглядати в майбутнє і мучиться страхом смерті, бідності чи іншої біди, маючи відпочинок від неспокою лише під час свого сну [1, с. 41].

Говорячи про більшість пересічних людей, Т. Гоббс відзначає, що вони не мають від народження особливих відмінностей. Унікальність, а отже і висока гідність – це виключна ознака лише небагатьох, меншості, винятковість якої обумовлена природою. Проте, саме рівність більшості людей, як в розумовому, так і в фізичному відношенні стає причиною взаємної недовіри й ворожнечі.

Рівність не може бути гідністю або визнаною перевагою людини у чомусь серед інших: «Через рівність здібностей виникає рівність надій на досягнення цілей. Тому двоє людей, які бажають одну річ, якою не можуть володіти удвох, стають ворогами. Наслідком взаємної недовіри є війна» [1, с. 47]. Кожен вважає себе вартим бажаної речі. Щоб не тільки зберегти своє життя, а й отримати бажані речі, людина змушена переконатися

інших у власних правах, перевагах і виключній гідності силою, хитрістю, збільшенням власної влади. Для цього насильство застосовується навіть «через дрібниці як–от слово, усмішка, незгода з чиеюсь точкою зору тощо» [1, с. 47]. Як стверджує Т. Гоббс, в умовах «війни усіх проти всіх» визнанню гідності у сумлінному працелюбстві вже немає місця, усе нівелюється війною, як і цінність самої людини: «нікому не гарантується збереження плодів його праці, тому немає землеробства, морської торгівлі, засобів переміщення, а найгірше – це вічний страх і небезпека насильницької смерті, то ж і життя людини – самотнє, безпросвітне та короткочасне» [1, с. 47].

Отже, гідність людини в умовах «війни усіх проти всіх» визначається лише силою та рівнем її могутності. Це визначає нестійкість та невизначеність майбутнього для кожного. Люди починають прагнути миру через страх смерті, бажання речей, необхідних для хорошого життя, надії придбати їх завдяки своїй працездатності. Заради цього вони здатні йти як на власне приниження, так і приниження інших, що в даному випадку корелюються з визначенням рівня прав і свобод, їх обмеженням: «Розум підказує найбільш доцільні умови миру, на основі яких люди можуть прийти до згоди. Ці умови називаються природними законами» [1, с. 49]. Т. Гоббс підкреслює: «... загальне правило, правило розуму визначає, що кожна людина має добиватися миру, якщо є надія його досягти. Якщо неможливо його досягти, то можна використовувати всі засоби, які дають перевагу під час війни» [1, с. 50]. У випадку ж згоди інших на обмеження своєї свободи, людина в дусі «золотого правила моральності» має відмовитися «від права на всі речі в цьому світі» в тій мірі, наскільки це потрібно «в інтересах миру й самозахисту, і задовольнитися тією мірою свободи стосовно інших людей, яку вона б допустила в інших людях стосовно себе» [1, с. 50].

Фактично, потреба у захисті власної гідності кожною людиною кристалізується у сформульованих Т. Гоббсом «природних законах». Така концептуальна лінія Т. Гоббса в значній мірі зберігає ідейний зв'язок з творчою спадщиною видатних голландських філософів другої половини XVI – першої половини XVII століття Ю. Ліпсія та Г. Гроція. У реформаційному дусі вони обстоювали думку, що природне право постає очевидною вимогою здорового глузду, відповідно до якого та чи інша дія сприймається або гідною, або негідною, а отже дозволеною або забороненою самим Богом [7, с. 71]. Тут слід роз'яснити, що для послідовника етики протестантизму природною була переконаність у незмінній присутності Бога в своєму житті, в невідворотності відповідальності перед Ним за усі свої думки та дії. Бог є природою законів і присутній в їх дії як справедливості. Такий принцип присутності сформував особливий протестантський дух законслухняності, де самі закони сприймалися не як формалізовані бажання політичних еліт, нав'язані низам, а як природний стан речей. Вважалося, що якщо навіть про вчинок–злочин ніхто і не дізнається, то все–одно Бог усе побачить, та й від свого сумління людині теж нікуди не подітися, а отже відплата настане невідворотно. У цьому вбачалася всеперемагаюча справедливість буття.

Отже, як було вище зазначено, потреба у захисті гідності кожною людиною стала, за Т. Гоббсом, підставою до усвідомлення важливості так званих «природних

законів», коли заради визнання цінності та збереження свого життя в «добровільному акті відречення» людина відмовляється від свого «природного права на все» [1, с. 51]. Проте, є деякі права, які неможливо комусь уступити чи передати: передовсім, людина не може відмовитися від права виявляти опір тим, хто намагається напасти на неї, усупереч тому, що її суспільна цінність та безпека гарантовані «суспільним договором» [1, с. 51]. І в цьому праві на гідну відсіч і самозахист також виявляється її гідність і як людини, і як громадянина.

Порушення суспільного договору є несправедливістю [1, с. 56]. Держава покликана змусити людей визнавати громадянську гідність одне одного, дотримуватися суспільного договору, не порушувати справедливості, оскільки «справедливість – це природний закон» [1, с. 57]. Звідси суспільний договір встановлює, що гідна людина, перш за все – це справедлива людина. Це та людина, що «докладає зусиль, щоб її вчинки були справедливі», а отже відповідні закону. Натомість негідником є той, хто цим нехтує: «По–іншому такі люди називаються або чесними, або безчесними. Чесна людина не втрачає свого доброго імені навіть через один або два несправедливі вчинки, що можуть бути зумовлені раптовою пристрастю або нерозумінням певних речей. Безчесна ж людина не перестає бути такою внаслідок тих вчинків, які вона здійснює або не здійснює через страх, бо її воля визначається не почуттям справедливості, а тією передбачуваною вигодою, яку можуть принести ці дії» [1, с. 58]. Тут, розглядаючи феномен гідності, Т. Гоббс звертає увагу не тільки на поведінку людини, але й на мотиви, які покладені в її основу. Це в подальшому надало можливість в межах філософії права здійснити уточнення кваліфікації злочину: «Несправедливість характеру – це схильність до правопорушення, тому це несправедливість, яка існує ще до переходу до дії. Несправедливість вчинку передбачає також наявність окремої особи, стосовно якої здійснено правопорушення, тобто особи, з якою було укладено договір» [1, с. 58].

Наступний природний закон, за Т. Гоббсом, – це вдячність: «...людина, яка отримала милість від іншої людини повинна прагнути до того, щоби той, хто здійснив таку милість, не розкаювався у своїй доброті» [1, с. 59]. Вдячність показує нам те, наскільки людина була варта того блага, яке примножувалося нами у світі заради неї: «Бо будь яка людина дарує лише з наміром отримати цим для себе якесь благо. Дійсно, будь який дар є добровільним, а метою всіх добровільних дій людини є здобуття блага для себе. Якщо люди відчують себе обманутими в цьому, то зникне будь яка основа для довіри, взаємодопомоги та взаємозамирення між ними, тоді всі будуть знаходитися в стані війни, а це суперечить першому й основному закону – шукати миру» [1, с. 59].

Обов'язковою складовою гідності людини є здатність до взаємної поступливості чи люб'язності. Кожна людина має пристосовуватися до інших: «...не може бути прийнятою в суспільство людина, яка через жорсткість своєї натури прагне втримати для себе те, що є для неї надлишком, а для інших – предметом необхідності, яка через непоступливість власних пристрастей не може виправитися» [1, с. 59].

Гідним, вважає Т. Гоббс, є також уміння бути милосердним, пробачати тим, хто щиро кається за заподіяне зло. Про це говорять шостий та сьомий

природні закони. Слід прагнути не самої помсти за несправедливість, а перш за все «перевиховання злочинця та перестороги для інших». Якщо ж покарання (або відповідь злом на зло) буде відповідним до розмірів скоєного зла, а не відповідним розміру блага, котре має слідувати внаслідок покарання, виправляти скоєне зло, така відплата стане лише повторенням несправедливості [1, с. 60].

Як і попередньо сформульовані Т. Гоббсом природні закони, усі наступні так само стосуються питання гідності людини. Так, наприклад, восьмий закон наголошує, що «жодна людина не може ні ділом, ані словом, ані виразом обличчя виявляти ненависть чи презирство до іншої» [1, с. 60]. Дев'ятий – забороняє ставитись до інших зверхньо. Неприйнятність гордині пояснюється тим, що у своєму природному стані всі люди рівні. Так само і десятий закон акцентує на тому, що людина не в праві вимагати для себе якоїсь переваги, якої вона не згідна була б надати будь-кому іншому. Ті, хто дотримується цього закону є скромними, ті, хто ні – зверхніми [1, с. 60]. Одинадцятий закон вимагає у ставленні одне до одного неупередженості: «Дотримання закону про рівний розподіл і надання кожному того, що належить йому за розумом, є неупередженістю, тобто дистрибутивною справедливістю» [1, с. 61]. Не допустити приниження чи обмеження прав людини мають на меті дванадцятий, тринадцятий, чотирнадцятий закони, які стосуються рівного доступу до речей, які підлягають спільному володінню або поділу на основі «встановлених або природних прав». П'ятнадцятий – передбачає гарантію поваги, безпеки та недоторканості для тих, хто є посередниками миру. Шістнадцятий закон стосується гідного прийняття та підкорення рішенням арбітра в конфліктних ситуаціях. Сімнадцятий закон твердить, що ніхто не може бути суддею для себе. Вісімнадцятий говорить про те, що ніхто не може судити у справі, в якій має упередження щодо однієї зі сторін або має вигоду від перемоги іншої сторони. Дев'ятнадцятий закон передбачає залучення свідків та їх оцінок для справедливого вирішення конфліктних ситуацій [1, с. 61].

Ці закони природи, як стверджує Т. Гоббс, завжди апелюють до почуття власної гідності людини, до її сумніння, але вони ефективні тільки там, де гарантовані державою [1, с. 62].

Уявлення про те, що гідне, а що ні, може у різних людей бути відмінним. Проте, це стосується лише людей як таких, а не громадян. Тому що «людина поза державою не зобов'язана керуватися чужими приписами, а в державі ж навпаки, зобов'язання людини визначаються угодами» [2, с. 258]. Іншими словами, етика, що має окреслену міру, за допомогою якої можливе визначення і оцінка моральних чеснот або вад, може бути побудована і застосована лише в межах державної організації [2, с. 258]: «Тільки в державі існує спільна міра для чеснот і пороків. І такою мірою можуть бути лише закони кожної держави. Бо якщо державний лад встановлений, то навіть природні закони стають частиною законів державних...». Справедливість – це підпорядкування законам, а моральність, якщо розглядати її з позиції державних законів – це справедливість, а з позиції природних законів – милосердя. Фактично саме до цих двох чеснот зводиться гідна громадянська позиція [2, с. 258].

Що ж стосується інших чеснот, таких як мужність, обачність та помірність, то це чесноти не громадян як таких, а громадян як людей, оскільки вони корисні не так державі, як тим окремим людям, які ними володіють. Завдяки цим чеснотам держава може бути як збережена, так і втрачена, особливо, якщо цими чеснотами керуються вороги. Мужність і обачність, загалом, є здатностями духу, а не перевагами характеру, натомість помірність – не стільки моральна чеснота, як відсутність вади, породженої пристрастю наживи. Гарними є ті якості характеру, які сприяють спільному проживанню людей в умовах державної організації. Добрими, моральними чеснотами є тільки такі, завдяки яким державна організація може найкраще зберегтися. Але усі ці чесноти випливають із справедливості та милосердя. Звідси, ті схильності, що суперечать цим чеснотам, аморальні і всі вади полягають у несправедливості та нечутливості до чужих страждань, тобто у відсутності милосердя [2, с. 259].

Підвести ризику в наведеному огляді гоббсівських міркувань щодо гідності людини та діалектики у ній природних та соціальних складових, можна наступним висновком: цінність, значущість людини, тобто «її ціна», полягає, насамперед, в інтенсивності та вагомості її розумових та моральних сил. «І цю ціну, – як пише Т. Гоббс, – визначає не продавець, а покупець. Як би високо не оцінювали себе люди, їхня істинна ціна – це те, як їх оцінюють інші» [1, с. 32].

Список використаних джерел

1. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – М.: Мысль, 2001. – 478 с.
2. Гоббс Т. О человеке / Т. Гоббс // Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1989. – Т.1. – С.219–270.
3. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О. В. Гришук. – Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 428 с.
4. Дзьобань О. П. Проблеми безпеки у договірній концепції Томаса Гоббса: аксіологічний аспект / О. П. Дзьобань // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1 (6). – С.161–167.
5. Подковенко Т. О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса / Т. О. Подковенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип.24, Т.4. – С.194–198.
6. Хвойницька Х. Концепція природного права голландських мислителів (Ю. Ліпсій, Г. Гроцій) / Х. Хвойницька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – №692: Філософські науки. – С.69–73.
7. Ходанич Ю. М. Концепція природного права представників Нового часу та Франц Фон Цейллер / Ю. М. Ходанич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип.28, Т.1. – С.56–61.
8. Bunce R. E. R. Thomas Hobbes / R. E. R. Bunce. – Bloomsbury Publishing USA. – 2009 – 176 p.

References

1. Hobbes T. Leviathan ili Materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo / Thomas Hobbes. – M.: Mysl', 2001. – 478 s.
2. Hobbes T. O cheloveke / T. Hobbes // Sochineniya v 2 t. – M.: Mysl', 1989. – T.1. – S.219–270.
3. Hryshchuk O. V. Lyuds'ka hidnist' u pravi: filosof's'ki problemy / O. V. Hryshchuk. – L.: Lvivsky derzhavnyi universitet vnutrishnikh sprav, 2007. – 428 s.
4. Dzyoban' O. P. Problemy bezpeky u dohovirniy kontseptsii Thomasa Hobbsa: aksiolohichniy aspekt / O. P. Dzyoban' // Stratehichni prioryty. – 2008. – №1 (6). – S.161–167.
5. Podkovenko T. O. Indyvid, suspilstvo I derzhava: hrani spivvidnoshennya u kontseptsii Thomasa Hobbsa / T. O. Podkovenko

// Naukovyi visnyk Uzhgorods'koho natsionalnoho universitetu. Seriya «Pravo». – 2014. – Vyp.24, T.4. – S.194–198.

6. Khvoynitska Kh. Kontseptsiya pryrodnoho prava hollands'kykh mysliteliv (Yu. Lipsii, H. Hrotsii) / Kh. Khvoynitska // Visnyk natsionalnoho universitetu «Lvivs'ka politekhnika». – 2011. – №692: Filosofs'ki Nauky. – S.69–73.

7. Khodanych Yu. M. Kontseptsiya pryrodnoho prava predstavnykiv Novoho Chasu ta Frants Fon Tseyler / Yu. M. Khodanych // Naukovyi visnyk Uzhgorods'koho natsionalnoho universitetu. Seriya «Pravo». – 2014. – Vyp.28, T.1. – S.56–61.

8. Bunce R. E. R. Thomas Hobbes / R. E. R. Bunce. – Bloomsbury Publishing USA. – 2009 – 176 p.

Doichyk M. V., PhD, associate professor, Head of Philosophy, Sociology and Religious Studies Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, (Ukraine, Ivano-Frankivsk), maksvdac@ukr.net

The idea of dignity in Thomas Hobbes' philosophy

The article presents a historical-philosophical research on the peculiarities of dignity interpretation in the works of an outstanding English Enlightenment philosopher Thomas Hobbes. In the process of investigation the following methods were applied: dialectical, hermeneutical, and phenomenological. Thomas Hobbes refers dignity to everything valuable in a person, being his/her advantage over the others. These are abilities guaranteeing power; which can go under one name – «the great mind». Dignity is an exceptional property of few, of the minority, given by nature. Dignity is not absolute, but has the clear relative utilitarian nature and depends on the need in a person's power and the others' evaluation of him/her. Being worthy means having an undeniable right for something. Most plain people don't have any peculiar inborn features; that's why they have equally unsubstantial claims. The equality of the majority, both in mental and physical regard, becomes the reason for mutual mistrust, «war against everyone». The need to defend personal dignity develops under social contract. Its result is the state where the people are made to recognize each other's dignity.

Keywords: dignity, person, justice, mercy, natural right.

* * *

УДК 1(091)

Головко А. А.,
аспирант кафедры философии, Днепровский
национальный университет им. Олеся Гончара
(Украина, Днепр), a_golovko@i.ua

ПАТАФИЗИКА ВЛАСТИ ЖАНА БОДРИЙЯРА: ТРАНСПОЛИТИКА, КОД, ТАВТОЛОГИЯ

Анализируется проблематика власти в творчестве Ж. Бодрийяра и производится реконструкция основных аспектов его социально-политической философии: трансполитики, кода, тавтологии. Актуальность статьи состоит в том, что философия Ж. Бодрийяра может выступать в качестве действенной модели анализа и описания социально-политических феноменов в условиях современного глобального общества. Используются анализ, дескриптивный и компаративный методы. Показано, что проект патафизики власти Ж. Бодрийяра включает рекурсивную критику власти и обнаружение ее скрытых предпосылок, в частности – гиперреальности, симулятивности и отсрочки смерти. Рассмотрены основные понятия философии власти Ж. Бодрийяра и показана их взаимосвязь; также определено, что сфера политического и сфера власти как таковой в философии Ж. Бодрийяра не совпадают.

Ключевые слова: симуляция, гиперреальность, патафизика, фатальность, бинарность, капитализм.

(стаття друкується мовою оригіналу)

В условиях современной глобализации общества растет роль политического сознания отдельного индивида и необходимости понимания текущих политических процессов. Современные СМИ часто не способны вовлечь массы в политический процесс и обеспечить необходимую коммуникацию между обществом и властью. Зачастую происходит обратное –

СМИ способны превратиться в инструмент легитимации власти, с помощью которого создается истеблшмент и поддерживается существующий политический порядок. В подобных условиях «пост-истины» (по выражению западной прессы), которые характеризуют современное состояние западного общества, учение французского философа Жана Бодрийяра оказывается как никогда актуальным. Его работы предоставляют свою (порой довольно оригинальную) трактовку политики и общества, выбивающуюся за рамки научного дискурса социологии или политологии.

Жиль Делез в одной из своих работ указывает, что цель философии – «наносить вред глупости», превращать ее в «нечто постыдное», «изобличать низость во всех формах ее проявления» [7, с. 220]. Все эти характеристики можно применить и к работам Ж. Бодрийяра. Он пытается устранить определенные смысловые искажения, возникающие в условиях гиперреальности, что влияют на субъектов гражданского общества. Один из основных аспектов его работ – это проблема симулятивности современной капиталистической экономики и сопутствующего ей политического устройства. Проект критики современности ставит Ж. Бодрийяра в один ряд с такими мыслителями, как Ж. Делез, М. Фуко, Ж. Деррида и другими.

Ж. Бодрийяр ссылается на широкий спектр работ влиятельных мыслителей, начиная с марксистской философии (К. Маркса, Ф. Энгельса, Л. Альтюссера, В. Беньямина), постфрейдизма, структуралистов (М. Фуко, Р. Барта, К. Леви-Стросса), иногда черпая материал для анализа даже в художественной литературе и кинематографе (Ф. Дик, Р. Роллан, Дж. Баллард). Что касается исследований творчества мыслителя, то их можно разделить на две категории – первая занимается критическим рассмотрением социальной и политической философии Ж. Бодрийяра с позиций научной методологии (сюда входят работы таких ученых, как К. Норрис, Д. Келлнер, А. Сокаль); вторая категория занимается анализом его работ в контексте парадигмы постнеклассической философии (В. Меррин, Н. Цурбругг и др.). В современной русской историко-философской традиции исследованием работ Ж. Бодрийяра занимались А. Дьяков и А. Грицанов, в Украине – В. Ковалевский, Л. Кононович, В. Шелухин.

Цель статьи – анализ и историко-философская реконструкция проблематики власти в работах Ж. Бодрийяра. Для этого следует решить следующие задачи: проанализировать работы Ж. Бодрийяра по проблеме власти, а также провести сравнение трех основных концептов автора – трансполитики, кода и тавтологии.

Жан Бодрийяр неоднократно называл себя «патафизиком». Этот термин он позаимствовал у Альфреда Жарри, который использовал это слово скорей в юмористическом контексте в книге «Жизнь и мнения доктора Фаустролля, патафизика» и определял ее как науку о воображаемых объяснениях воображаемых проблем [16, с. 6]. В работах Бодрийяра термин «патафизика» стал означать совершенно иное – это своего рода стратегия, направленная на обращение системы против себя самой в условиях симуляции и гиперреальности [4, с. 48].

Начиная рассмотрение проблемы патафизики власти в работах Ж. Бодрийяра, следует сразу же отметить, что